COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. drs. M. Bookelman
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
drs. A.F.J. Niemeijer
mw. drs. L.A. Nizet
mw. R. Ramautar
mw. drs. C. Scheffer
ir. Th. A.J. Schiere
drs. A. Schuurman
mw. drs. E.B. de Snoo-van de Garde
ing. M. Spooren
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
L.J. van den Boogert
D. Brouwer de Koning
drs. R. Daalder
drs. Th. M. Elsing
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, februari 1995

A. **HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING**
A. Schuurman
maart 1991

B. **BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
L.A. Nizet
februari 1990

C. **STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE**
L.A. Nizet
A. Schuurman
oktober 1993

D. **GEBIEDEN MET BIJZONDER WAARDE**
A. Schuurman
oktober 1993

E. **INVENTARISATIE**
E.B. van de Garde
L.A. Nizet
januari 1990

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Bodem en reliëf
   2.2. Afwatering

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Wegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken en kaden
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Sliedrecht
      5.2.1. Algemeen
      5.2.2. Functionele ontwikkeling
      5.2.3. Woningbouw
      5.2.4. Voorzieningen
   5.3. Baanhoek
   5.4. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

D. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Sliedrecht ligt in het zuidoosten van de provincie Zuid-Holland op de noordelijke oever van de Beneden-Merwede. In het kader van het M.I.P. is de gemeente ingedeeld bij de regio Noord- en Merwestreek (zie figuur 1). De gemeente grenst in het noorden aan de gemeente Graafstroom, in het oosten aan Hardinxveld-Giessendam, in het zuiden aan Dordrecht en in het westen aan de gemeente Papendrecht (zie figuur 1a). De gemeentegrenzen vallen samen met de grenzen van de oorspronkelijke ontginning van de polder Sliedrecht. Tot 1960 behoorde ook het noordelijk gedeelte van de Biesbosch tot de gemeente (zie figuur 2), maar in het genoemde jaar is dit land bij Dordrecht gevoegd. De west-, noord- en oostgrenzen zijn dus primair van historisch-juridische aard. Zij lopen langs kavelsloten (in het westen), de Achterwetering (in het noorden) en de Zwijnskade (in het oosten) en zijn daarmee in het landschap terug te vinden. De zuidelijke grens is in 1960 als gevolg van een planologisch-administratieve beslissing tot stand gekomen. Tevens is deze grens, die door de Beneden-Merwede wordt gevormd, als een functioneel-landschappelijke grensscheiding te betitelen.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente Sliedrecht 23.039 inwoners op een totale oppervlakte van 14,01 km². De bevolkingsdichtheid bedraagt 1.811 inwoners/km² landoppervlak.
De gemeente bestaat uit twee kernen: Sliedrecht en het buurtschap Baanhoek. Tussen beide kernen is nauwelijks een strikte scheiding aan te brengen. In verschillende bronnen wordt Baanhoek als onderdeel van het dorp Sliedrecht beschouwd. Waar Baanhoek het karakter van dijkdorp heeft bewaard, is de bebouwde kom van Sliedrecht na de Tweede Wereldoorlog dusdanig uitgebreid met nieuwbouwwijken, dat de oude lineaire structuur niet meer dominant aanwezig is.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

De bodem in de Alblasserwaard bestaat grotendeels uit een onderlaag van veen, gevormd in het Subboreaal (vanaf circa 2300 voor Christus). Hierop heeft zich, met name in de vroege Middeleeuwen (3e en 4e eeuw), in meer of mindere mate rivierklei afgezet als gevolg van een versterkte eb- en vloedwerking in de Merwede, veroorzaakt door toenemende invloed van de Noordzee. De dikte van de sedimenten rivierklei neemt af met de afstand tot de rivieren. Zo ook in Sliedrecht. De kleilagen langs de rivier zijn circa 40-80 cm dik. Deze gaan in het zuidoosten en de noordelijke helft van de gemeente over in dunnere lagen van minder dan 40 cm. In het uiterste noordoosten van de gemeente is eerder sprake van kleiig veen of venige klei, dan van duidelijke lagen klei-op-veen. De buitendijkse gronden en het terrein ten zuiden van de spoorlijn is vrijwel geheel met zand opgehoogd en in cultuur gebracht (bouwgrond).

Ondanks het feit dat de dikte van de kleilagen binnen de gemeente nogal varieert, zijn in het land binnen de dijk geen belangrijke hoogteverschillen te herkennen. Door inklinking en oxydatie van het veen is de grond vrijwel overal tot ongeveer 1,5 m -NAP gedaald. De maaivelddaling is mede veroorzaakt door de bewoners, die vanaf de 11e eeuw de gebieden ontgonnen en de waterhuishouding regelden. In het landschap zijn nog enkele smalle fossiele stroomruggen te herkennen, onder andere langs de Middelwetering en bij de spoorlijn bij Baanhoek. Het land buiten de dijk is bijna overal opgehoogd. Binnen deze gronden kunnen wel aanzienlijke verschillen optreden. Sliedrecht Uitbreiding, een vooroorlogs planmatig tot stand gekomen woon- en werkgebied (zie 5.2.2.), is in de periode 1914-1931 opgehoogd tot 3 a 4 meter +NAP. De Zwijnpolder in het uiterste zuidoosten van de gemeente ligt op ± 1,20 m +NAP, maar is op de zuidpunt tot 4,00 m +NAP opgehoogd. Het terrein kent dus geen duidelijke natuurlijke helling. De dijk geeft de (markante) scheiding aan tussen hoge en lage gronden.

2.2. Afwatering

Het waterschapsdeel Sliedrecht omvat een groter gebied dan de gemeente bestrijkt. De kade langs de Sliedrechtse binnen- en buitenvliet, via welke het water uit de gemeente in noordelijke richting afwatert op de Alblas, ligt in de gemeente Graafstroom. De polder behoort tot het waterschap de Nederwaard.

Het gebied dat de gemeente Sliedrecht omvat, waterde kort na de ontginning via gegraven waterlopen op de Merwede uit. Na de bedijking (vóór 1277) vond de afwatering van het land binnen de dijk aanvankelijk nog vrij eenvoudig via sluizen in de dijk plaats, maar door inklinking van de bodem en door gelijktijdige stijging van het rivierwaterpeil werd directe afwatering in de Merwede steeds moeilijker. Er moest worden gezocht naar een lager gelegen punt om het overtollige polderwater te lozen. De oplossing werd gevonden door de afwatering in noordelijke richting te verplaatsen. Tussen 1320 en 1369 werd een stelsel van weteringen gegraven, waarmee het overtollige water van de polders Sliedrecht, Wijngaarden (tot 1457, gemeente Graafstroom) en Matena (gemeente Papendrecht) via de Sliedrechtse binnen- en buitenvlieten op de Alblas werd geloosd. Met de Graafstroom en

de Nieuwe Waterschap vormt deze rivier de zogenaamde Lage Boezem. Deze loost uit op de Noord en, via de Hoge Boezem, op de Lek. Ook dit systeem maakte aanvankelijk gebruik van sluizen, maar met de voortdurende inklinking van de grond, werd kunstmatige bemaling noodzakelijk. In de 15e eeuw werden molens gebouwd, waaronder één aan de Sliedrechtse binnenvliet. De molen stuwde het water omhoog in de Sliedrechtse buitenvliet, die afwaterde in de Alblas. In het begin van de 18e eeuw was het aantal molens uitgebreid tot drie. Dit aantal bleef gehandhaafd tot de molens in 1883 door een stoomgemaal werden vervangen. Deze maakte in 1923/24 plaats voor een motorgemaal, welke sinds 1980 een helpfunctie vervult naast het in die tijd nieuw gebouwde elektrisch gemaal.

De omkade landen buiten de dijk loosden via sluizen en duikers op de Merwede. In de tweede helft van de 19e eeuw zijn deze gronden grotendeels opgehoogd en in de 20e eeuw op het riool aangesloten.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik

Het gedeelte van de polder Sliedrecht, dat tot de gemeente behoort (de gedeelten van de polder die buiten de gemeente liggen hebben een geheel andere ontstaansgeschiedenis) is één der vroegst ontgonnen gedeelten van de Alblasserwaard (11e en 12e eeuw). De gemeente kan in drie blokken onderverdeeld worden, die volgens de ontginningsrichting van zuid naar noord door respectievelijk de Tiend- en Middelwetering gescheiden zijn: Binnen Tiendweg, het Middenblok en het Achterblok. Het laatste blok loopt door tot de Achterwetering, die tevens de gemeentegrens met Graafstroom is.

De bewoners vestigden hun boerenhoeven op de oeverwal langs de Merwede, van waaruit zij de grond in strookvormige kavels ontgonnen. Zo ontstond het typische slagenlandschap, waarbij de percelen en de sloten vrijwel loodrecht op de later bedijkte rivier kwamen te liggen. De Sliedrechtse boeren klaagden in het verleden regelmatig over de arme grond in hun polder. Inklinking van het veen en de relatief hoge grondwaterstand maakten de bodem voor akkerbouw eigenlijk ongeschikt, behalve voor gewassen die ondiep wortelen, zoals hennep. Wel werd de bodem dicht bij de boerderijen verbeterd door bagger uit de rivieren en kavelsloten op het land te brengen. Naast de vrij arme bodem hadden de boeren ook veel last van overstromingen. Het land heeft regelmatig (in de 19e en 20e eeuw onder andere in 1809, 1820 en 1953) onder water gestaan, waardoor bewoners en vee een goed heenkomen moesten zoeken. Veel boerderijen werden aangepast: de zogenaamde vloerzolders leverden tijdelijk een veilig onderkomen.

Direct aan de dijk lagen relatief korte kavels met akkers en warmoezerijen. Verder van de dijk af was de strokenverkaveling langgerekter van aard en werd de grond voor veeteelt (weidegrond en hooiland) gebruikt. De Alblasserwaard stond bekend als een hennepgebied, maar in Sliedrecht was daar, na een eeuwenlange neergang die circa 1660 inzette als gevolg van de daling in scheepsbouwactiviteiten (hennep werd gebruikt voor de produktie van scheepstuigage en zeilen) rond 1850 niet veel meer van over. Er werd in 1870 nog maar op 1 ha hennep geteeld. De belangrijkste gewassen waren in deze tijd haver (voor veevoer), vlas en lijnzaad. In de 20e eeuw kwam de suikerbietenteelt tot ontwikkeling. De akkerbouw stond in dienst van de veeteelt. Van het land werd 80 à 90% voor veeteelt gebruikt, in de eerste plaats voor rundvee. In de eerste helft van deze eeuw waren er in deze omgeving veel zelfkazende boeren. Tegenwoordig wordt de melk veelal bij de melkfabriek afgeleverd (consumptiemelkers). Het areaal landbouwgronden en de verhouding akkerland - weide veranderde tot 1940 slechts weinig. De bebouwing langs de circa 1880 aangelegde Stationsstraat en de uitbreiding langs de dijk betekende slechts een lichte aantasting van de omvang van de landbouwgronden. Pas vanaf de jaren '50 werd veel grond (tussen de Merwede en de spoorlijn Dordrecht - Gorinchem aan de landbouw onttrokken voor woningbouw en industrieterreinen.

De buitendijkse gronden waren tot ver in de 20e eeuw in gebruik als grienden. Deze leverden rijshout voor de dijkwerken, hoepelmakerijen en stoelenmatters. Het meeste hout werd evenwel uit de Biesbosch gewonnen. In 1960 werd het gebied ten zuiden van de Merwede bij Dordrecht gevoegd. De voortdurende dreiging van overstromingen noopten de Sliedrechtse boeren zich al vroeg met dijkwerken bezig te houden. Het werk was

essentieel onderdeel van het agrarisch bedrijf. Na 1660, toen de hennepteelt terug liep en vooral na 1740, toen veel veeboeren door veepest en overstromingen failliet gingen, maakten sommige boeren hun beroep van de van oorsprong nevenwerkzaamheden. De dijkwerken (in 1678 was het zinkstuk uit-gevonden), de hoepelmakerijen of de handel in rijshout werden nieuwe middelen van bestaan. Het hoogtepunt in het houtgebruik viel na 1850, tot in de jaren 1930 het rijswerk fors afnam (vanwege het toenemend gebruik van gewapend beton). De grienden op het buitendijks land bij Sliedrecht verdwenen reeds na 1850. Het land werd met zand opgehoogd, omkadingen werden aangelegd en met fabrieksterreinen ingericht.

3.2. Niet-agrarisch bodemgebruik

Vanaf circa 1850 werden op de buitendijkse gronden werven aangelegd. Grote delen van dit land waren niet breed genoeg voor de aanleg van industrieterreinen, zodat deze zich op enkele bredere stukken concentreerden. Vooral na 1880 toen Sliedrechtse ondernemers in toenemende mate zelf baggermachines gingen produceren (zie 5.2.2.), breidden de werven zich uit in aantal en grootte. Ze vestigden zich onder andere bij Baanhoek en op het Zaaigje (in het zuidoosten van de gemeente); de grootste werven waren in het voorland bij de dorpskern te vinden. In de periode 1914-31 kwam de buitendijkse planmatige uitleg van Sliedrecht tot stand (Sliedrecht Uitbreiding, zie 5.2.2.). Naast bedrijfsvestigingen (industrieterrein Kerkerak) werden complexen arbeiderswoningen (zie paragraaf 5.2.3.) aangelegd.

Tot circa 1940 bleef het gebied tussen de spoorlijn en de dijk overwegend voor agrarisch gebruik bestemd. Na de Tweede Wereldoorlog breidde het dorp zich echter snel uit, totdat medio 1991 vrijwel het hele genoemde gebied bebouwd is of planmatig aangelegde groenvoorzieningen kent (zoals bijvoorbeeld rond de verpleeginrichting "De Merwebolder"). Het grootste deel van dit gebied heeft een woonfunctie, behalve de ruimte tussen de spoorlijn en de A 15. Daar is in de jaren '60 en '70 een groot industrieterrein (Nijverwaard), een zwembad en sportvelden aangelegd (zie figuur 7).

In de 19e en 20e eeuw werd er op de Merwede op zalm gevist, doch in afnemende mate. Op de Huibert de Baat'splaat was een grote zalmvisserij gevestigd.

3.3. Visuele karakteristiek

De gemeente bestaat voor tweederde deel uit open grasland, doorbroken door rijtjes bomen. Langs de Provinciale Weg naar Bleskensgraaf staan vrijwel ononderbroken bomenrijen, die de polder, visueel gezien, in een westelijk en oostelijk gedeelte opsplitsen.
De spoorweg vormt door haar hogere ligging de bebouwingsgrens. Onmiddellijk ten zuiden ervan zien we bedrijfsterreinen en ten oosten daarvan sportvelden. Ten zuiden van de rijksweg vinden we vooral woonwijken, waarbij in het oosten enkele hoge flatgebouwen opvallen. Langs de rivier ligt de hoge dijk en scheepswerven met kranen en loodsen. Op het westelijk gedeelte van de Hubert de Baat'splaat staat een reusachtig bedrijfspand, dat de gehele omgeving domineert. In het oosten van de gemeente is de Watertoren een opvallend bouwwerk.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

Sliedrecht was tot 1945 bij uitstek een dijkdorp. De dijk langs de Merwede was tot 1936 een belangrijke verbindingsweg over land met de steden Dordrecht en Gorinchem. Hij was dus van regionaal belang. Maar of er van de dijk veel gebruik is gemaakt voor het afleggen van langere afstanden, is ten minste tot de jaren '30 zeer de vraag. Een reis met de koets of paard en wagen was veel moeizamer, langduriger en oncomfortabeler dan over het water. Omstreeks 1850 lagen er in de gemeente nog drie (polder)wegen. Twee ervan waren haaks op de dijk aangelegd en liepen dus parallel aan de verkaveling: de Tolsteeg, de verbindingsweg met Wijngaarden en Bleskensgraaf, en de Zwijnskade. De derde weg lag haaks op deze polderwegen langs de Tiendwetering. Het ruitpatroon sloot dus nauw aan bij de verkavelingsstructuur in de gemeente. Tot ver in de 19e eeuw waren deze wegen onverhard. Alleen de dijk beschikte over een grindverharding met een zogenaamd paarde-pad, een strook steentjes in het midden van de weg. De dijk werd ten behoeve van het toenemende (auto)verkeer in 1932/33 geasfalteerd. In de tweede helft van de 19e eeuw werd de Tolsteeg van een grindlaag voorzien, in de eerste helft van de 20e eeuw de Tiendweg en het zuidelijk gedeelte van de Zwijnskade. De rest van de kade bleef tot ver na de Tweede Wereldoorlog een onverhard pad.

Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw werden in Sliedrecht nieuwe wegen aangelegd. Zij volgden het verkavelingspatroon nauwgezet, maar hun ontstaan hangt vooral samen met de aanleg van enerzijds het station en anderzijds van industrieterreinen en woonwijken op de buitendijkse platen (Sliedrecht Uitbreiding). Alleen de twee parallelwegen langs de spoorlijn volgden een totaal afwijkende richting. Het Stationsplein werd al tijdens de aanleg bestraat, de Stationsstraat van een grindlaag en in 1899 van een paardepad voorzien.
In 1936 werd de Rijksweg A 15 (Rotterdam-Betuwe), die Sliedrecht ten noorden van de dijk doorkruiste, in gebruik genomen. Hiermee werd gepoogd de dijk te ontlasten van het toegenomen verkeer en verloor deze haar functie als belangrijkste verbindingsweg tussen Nijmegen en Rotterdam. De rijksweg werd via viaducten onder de spoorlijn en over de Stationsstraat geleid. Een doorgaande noord-zuid verbinding kwam pas na de Tweede Wereldoorlog tot stand. De Tolsteeg, die Sliedrecht met Bleskensgraaf verbond en tot dan de belangrijkste noord-zuid verbinding was, boette sindsdien veel aan betekenis in ten gunste van de Provinciale weg. De dijk is nog steeds van groot belang voor het lokale verkeer, ondanks de aanleg van de Deltalaan, die aangelegd is om het verkeer op de dijk zoveel mogelijk te weren. Het beroepsgoederenvervoer maakt echter nog volop gebruik van de smalle dijk naar de op de buitendijkse terreinen gelegen fabrieken en werven. Het gedeelte van de dijk tussen de Stationsstraat en de P.C. Hooftlaan is tot winkelpromenade getransformeerd.

In 1922 werd een autobusdienst geopend, die onder andere Giessendam, Sliedrecht, Dordrecht en Nieuw-Lekkerland met elkaar verbond.

4.2. Wateren

De Beneden-Merwede is van grote invloed geweest op het leven in de gemeente Sliedrecht. We hebben al gezien hoe de rivier de bodem gevormd heeft. Maar ook na de aanleg van de bedijking bleef het gevaar voor overstromingen voortdurend aanwezig, vooral in de periode 1450-1850. Na de St. Elizabethsvloed (1421) werd de Biesbosch het belangrijkste afvloeiingsgebied van het water van de Waal en Maas. De benedenloop van de Merwede kreeg nog maar weinig water te verwerken. De rivier werd slechts bevaarbaar door enkele smalle vaargeulen. De geringe stroming leidde tot aanslibbing en verzanding van de rivier. Voor Sliedrecht ontstond een aantal platen, waarvan de Huibert de Baat's plaat de grootste was. Deze veroorzaakten regelmatig overstromingen, wanneer ijs of opperwater niet tijdig afgevoerd werd. Om de problemen in de regio op te lossen werd in de jaren 1864-1884 dwars door de Biesbosch de Nieuwe Merwede gegraven. Ook de Beneden-Merwede werd verbeterd. Er werd na 1850 een aantal kribben aangelegd; veel buitendijkse grond werd bekaad en opgehoogd en van steenweringen voorzien. De Huibert de Baat's plaat kreeg in 1881 een kade en werd daarna regelmatig kunstmatig opgehoogd. De bedding in de rivier werd smaller, waardoor de stroming toenam en de platen midden in de rivier verdwenen.

Vervoer over de rivier was in Nederland dikwijls sneller en comfortabeler dan over land. Vooral na 1870 toen de vaarwegen verbeterd werden en de industrialisatie in Duitsland op gang kwam, werd het verkeer op de Merwede drukker. Ook voor de industrialisatie van Sliedrecht was de rivier van eminent belang. Grondstoffen werden er over aangevoerd, eindprodukten afgevoerd. Dat de belangrijkste fabrieken en werven zich langs de rivier vestigden, spreekt dus voor zich. Niet alleen het vrachtvervoer, ook het personenvervoer op de rivier nam toe. Reeds in de Middeleeuwen was er een veer. In 1747 werd er een dienst tussen Wijngaarden en Dordrecht, doch deze was in het midden van de 19e eeuw al opgeheven. Vanaf 1844 werd een bootverbinding Gorinchem-Dordrecht-Rotterdam onderhouden. In Sliedrecht lagen en liggen drie aanlegsteigers: het benedenveer (bij Baanhoek), het middenveer (bij het bos aan het einde van de Boschlaan) en het bovenveer (sinds circa 1880 bij de gasfabriek). Na het opspuiten van de Huibert de Baat'splaat werd een vierde aanlegsteiger aangelegd aan het einde van de Merwestraat.

De rivier had tevens een recreatieve functie. Er werd volop in de rivier gezwommen. In de jaren '30 werd in de haven aan het Van den Houte Willemsplein een open zwembad aangelegd.

4.3. Dijken en kaden

De Sliedrechtse dijk had meerdere functies. Primair is ze aangelegd als waterkerend lichaam, maar al snel werd ze tevens woonstraat en verkeersweg. Tot circa 1880 beperkte de bebouwing in Sliedrecht zich tot (de onmiddellijke omgeving van) de dijk. Haar rol als verkeersweg is hierboven al behandeld (zie 4.1.). De Sliedrechtse dijk behoort vermoedelijk tot de oudere dijken in de Alblasserwaard. Of het aanvankelijk een zogenaamde ringwaterkering was, al dan niet in combinatie met Giessen, of dat de bescherming zich aanvankelijk beperkt heeft tot een eenvoudige waterkering langs de Merwede, die juist zwaar genoeg was om er een dorp op te bouwen en in stand te houden, is onbekend. Dergelijke ringdijken werden met elkaar verbonden, zodat uiteindelijk één aaneengesloten

dijk ontstond. Dit zou vlak voor 1277 gebeurd zijn. De dijk volgt vrij nauwgezet de oever en was een groot gedeelte schoordijk, zonder voorland. Enkele bochten duiden op de gevolgen van overstromingen. De Sliedrechtse wiel is ontstaan bij een dijkdoorbraak in 1530.

De meeste kaden binnen de dijk doen als zodanig geen dienst meer. Zij zijn merendeels afgegraven, er is niet of nauwelijks nog hoogteverschil waar te nemen. Alleen in zoverre op een aantal van hen verkeerswegen zijn aangelegd, is hun voormalige aanwezigheid nog van belang. Slechts de Zwijnskade, die de oostelijke grens vormt van zowel de gemeente als de polder Sliedrecht, kent een gering hoogteverschil. Deze kade is aangelegd om wateroverlast uit de polders ten oosten van de Sliedrechtse polder te voorkomen.
Tegenwoordig nog duidelijk zichtbaar zijn de kadenstelsels op de buitendijkse gronden. Na 1850 werden een aantal platen in de rivier en stroken buitendijkse gronden opgehoogd en bekaad.

4.4. Spoorwegen

De gemeente wordt doorsneden door de spoorlijn Dordrecht-Elst. De lijn werd aangelegd in de periode 1879-1885. Het traject loopt grotendeels oost-west, tot vlak voorbij het station Sliedrecht. Daar maakt hij een grote bocht zuidwaarts om de Beneden-Merwede op het smalste punt over te steken. Tevens werd deze plaats gekozen, zodat de lijn het station Dordrecht vanuit het oosten bereikte. De spoorbrug bij Baanhoek is gebouwd in 1879-82. Dat de spoorbrug op een stuk fossiele stroomrug is gebouwd (zie 2.1.) en daarmee een stevige ondergrond heeft aan de Baanhoekse kant, is waarschijnlijk toeval. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de brug twee keer vernield, in 1940 door Nederlandse militairen, in 1944 door Duitse troepen. Van de oorspronkelijke brug zijn alleen de peilers nog overgebleven. De belangrijkste ongelijkvloerse kruisingen met de spoorlijn binnen de gemeente zijn de viaducten over de rijksweg, de Tolsteeg (uit 1990) en de Tiendwetering.

De spoorlijn had in de gemeente aanvankelijk drie haltes: bij Baanhoek, op het station Sliedrecht en bij de gasfabriek. De laatste werd al spoedig gesloten, maar de andere haltes zijn voor de ruimtelijke ordening in de gemeente van enig belang geweest. Het oude station uit 1886 is niet meer als zodanig in gebruik. In 1985 is een nieuw station pal naast het oude geopend. Het station Sliedrecht was nog voor 1900 uitgangspunt voor uitbreidingen van de bebouwde kom in noordelijke richting. De Stationsstraat en de Boslaan, beide al vóór 1900 grindwegen, waren de eerste woonstraten die het eeuwenoude patroon van de dijkbebouwing doorbraken. Tegenwoordig is het gebied tussen de spoorlijn en de Beneden-Merwede vrijwel volledig bebouwd en is de spoorlijn de grens tussen de bebouwing en het open weidelandschap. De halte Baanhoek had geen infrastructurele gevolgen. Wel kan de toegenomen bebouwing bij het station toegeschreven worden aan de toenemende economische activiteiten waartoe de halte aanleiding gaf. Plannen uit 1889 voor een lijn Gouda-Baanhoek, hebben nooit doorgang gevonden.

4.5. Nutsvoorzieningen

In de tweede helft van de 19e eeuw verschenen in Sliedrecht de eerste straatlantaarns. De benodigde energie werd door de in 1859 gestichte petroleumgasfabriek geleverd. Deze bevond zich in de Zwijnpolder. Het gaslicht werd na 1916, toen de gemeente stroom kreeg, langzaam aan vervangen door elektrisch licht. De gashouders zijn inmiddels verdwenen. Sliedrecht kreeg in 1886/87 waterleiding. Het water werd aanvankelijk bij het Zaaigje, een strook buitendijks land in het zuidoosten van de gemeente, uit de rivier gewonnen. Daar staat ook de uit 1886 stammende watertoren. Ook de aangrenzende gemeente Giessendam sloot zich bij de waterleiding aan. In 1920 nam de gemeente de tot dan particuliere waterleidingmaatschappij over en ging ze over op de winning van grondwater.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Sliedrecht bestaat uit twee kernen: Sliedrecht en Baanhoek. Baanhoek ligt ten westen van Sliedrecht waar de spoorlijn de bocht maakt om de Merwede haaks over te steken. De dijk heet ter plekke ook Baanhoek. Het is beter om van een buurtschap, dan van een apart dorp te spreken. Administratief-bestuurlijk is Baanhoek wijk D van Sliedrecht.

Sliedrecht behoort tot de oudste plaatsen in de Alblasserwaard. In 1064 werd het reeds genoemd, in 1105 heeft het al een kerk. Oorspronkelijk zou het op de zuidoever van de Merwede gelegen hebben, maar met de St. Elisabethsvloed van 1421 zou deze nederzetting ten onder zijn gegaan. De overlevenden vestigden zich in Oversliedrecht, dat sindsdien als Sliedrecht bekend staat. Het dorp was tot in het begin van de 19e eeuw verdeeld in drie ambachtsheerlijkheden: Niemandsvriend in het westen (dit valt ongeveer samen met het huidige Baanhoek), Lockhorst of Sliedrecht tot aan de kerk en Naaldwijk in het oosten. De ambachten werden in de Franse tijd opgeheven en tot één gemeente samengevoegd.

Vóór de 10e eeuw hebben in verschillende perioden mensen op de hoger gelegen oeverwallen langs de Merwede gewoond, maar van een vaste nederzettingsstructuur kon pas worden gesproken, toen de bewoners het land ontgonnen en een kade, later opgehoogd tot een dijk, aanlegden. Vanuit de dijk werd het land, vermoedelijk in drie fasen, corresponderend met de drie blokken waarin de polder is verdeeld, voor akkerbouw en veeteelt geschikt gemaakt (zie 3.1.). Het aantal inwoners en woningen bleef tot de 18e eeuw beperkt en schommelde binnen bepaalde grenzen. Het bevolkingsaantal werd tot in de 18e eeuw gedicteerd door de slechts in geringe mate stijgende produktiviteit in de landbouw, zodanig dat op elke kavel landbouwgrond niet meer dan één gezin in zijn levensonderhoud kon voorzien. Het aantal woningen (boerderijen en landarbeiderswoningen) correspondeerde daarom lange tijd met het aantal kavels in de polder. Aan het eind van de 18e eeuw was de landbouwgrond verdeeld in 113 "weren". In 1514 stonden er 75 woningen, waarin 300 communicanten (= ± 500 inwoners) woonden. In 1632 stonden er 104 woningen. In de 18e eeuw vonden een aantal belangrijke economische veranderingen plaats (zie 5.2.2.), waardoor de bevolking en het aantal huizen fors toenamen. Circa 1750 waren er al 228 woningen, in 1840 stonden in de gemeente 622 woningen langs de dijk. De bevolkingsontwikkeling na 1800 (tabel 1) is in duidelijke (conjunctuur)golven te onderscheiden. Duidelijke groei kende Sliedrecht in de periode 1860-1890, de Gründerzeit van het baggerbedrijf, tussen 1910-1920 (de aanleg van de Uitbreiding) en de periode 1930-1980. Vooral de jaren 1960 en 1970 gaven een omvangrijke groei te zien. De tussenliggende perioden worden gekenmerkt door een geringe groei van de werkgelegenheid als gevolg van het bereiken van de optimale produktiecapaciteit in het baggerbedrijf (jaren 1890-1910) en de crisis in de scheepsbouw (vanaf 1924). Veel mensen uit Sliedrecht zochten deze jaren hun heil (en werk) elders, onder andere in Rotterdam.

Tabel 1. De groei van de bevolking in de gemeente Sliedrecht, 1798-1990.

jaartal	aantal inwoners
1798	2.495
1811	2.881
1822	3.092
1840	4.413
1850	5.120
1860	5.986
1870	7.481
1880	8.656
1890	9.892

jaartal	aantal inwoners
1900	10.356
1910	11.082
1920	13.029
1930	13.146
1940	13.882
1950	15.801
1960	17.062
1970	19.868
1980	22.504
1990	23.039

*: voor zover bekend, per 1 januari

5.2. Sliedrecht

5.2.1. Algemeen

Tot de aanleg van de spoorlijn vond uitbreiding van de bebouwing voornamelijk langs en op de dijk plaats, zowel op het binnen- als het buitendijks land. Typerend zijn de dikwijls loodrecht, stijl van de dijk aflopende en doodlopende zijsteegjes, dijkstoepen genaamd, waar vooral arbeiderswoningen werden gebouwd. De aanleg van het station (geopend in 1882) was aanleiding om de gemeente in noordelijke richting uit te breiden. Langs de Stationsweg verscheen toen lintbebouwing. In de eerste helft van de jaren '20 werden de in de rivier gelegen platen bebouwd. Hierdoor werd de oorspronkelijke dijkstructuur van de nederzetting enigszins genuanceerd. Na de Tweede Wereldoorlog is het gehele gebied tussen de dijk en de spoorlijn volgebouwd met woonwijken en bedrijfsterreinen. In tegenstelling tot Sliedrecht heeft Baanhoek wel haar oude dijkpatroon behouden. Hier is de nieuwbouw onder aan de dijk beperkt gebleven.

5.2.2. Functionele ontwikkeling

De Sliedrechtse bevolking leefde aanvankelijk van de landbouw en visserij. Doordat regelmatig gevaar voor dijkdoorbraken dreigde en vanwege de arme bodem, die nauwelijks een bestaan opleverde, richtten veel van de boeren zich, als het op het boerenbedrijf rustig was (in herfst en winter), op dijkenbouw en grondwerk ("spitten en delven"). Na circa 1660, toen de hennepteelt terugliep, maar vooral na de landbouwcrisis in de jaren 1740, bleek men met griendwerk een redelijk inkomen te kunnen verwerven. Aannemers of dijkbazen kochten stukjes grond in de Biesbosch en bebouwden die met rijshout (zie 3.1.).

Zo gaf de periode 1750-1850, die in Nederland als een crisisperiode bekend staat, in Sliedrecht de aanzet tot volledig nieuwe economische en sociale verhoudingen. Er ontstond een klasse van aannemers, die in de Biesbosch hout wonnen en, aanvankelijk in de omgeving maar vanaf 1815 ook in het buitenland, hielpen met dijkenbouw, havenaanleg enzovoorts. Het boerenbedrijf lieten zij steeds meer links liggen. Vanaf circa 1860 ontwikkelde vooral het baggerbedrijf zich razendsnel. Er is vrijwel geen groot project geweest waar Sliedrechtse baggeraars (onder andere Volker en Bos en Kalis) niet een bijdrage aan hebben geleverd, zowel in binnen- als buitenland. Er verschenen langzamerhand aan de dijk enkele grotere huizen, die de toegenomen welvaart van de bourgeoisie ten toon spreidden. Een aantal van de ondernemers verhuisden echter, zoals Volker (naar Rotterdam) en Kalis (naar 's-Gravenhage) om dichter bij het politieke en economische vuur te zitten. Deze activiteiten stimuleerden de scheeps- en machinebouw. Vanaf 1880 werden nieuwe scheepswerven aangelegd, waar de baggermachines werden vervaardigd. Tot die tijd waren op de werven voornamelijk houten schepen en roeiboten gefabriceerd. Ook de scheeps- en machinebouw was, zoals vroeger het griend- en grondwerk, seizoenarbeid: in de winter, wanneer er weinig werk was in het baggerbedrijf, werkten werkloze baggeraars op de werven. Met de toegenomen activiteiten besloot de gemeente tot een meer planmatige - inrichting van de ruimte ten behoeve van de ruimte. Reeds in 1913 werd een uitbreidingsplan in de gemeenteraad aangenomen, dat voorzag in een aantal punten:

1. de ophoging van de platen in de Merwede (de Kerkeplaat, de Molenplaat en de Huibert de Baat's plaat);
2. een gedeeltelijke demping van de wateren tussen de platen onderling (het Middeldiep) en tussen de platen en de oever (het Klein diepje), waardoor een haven ontstond;
3. de vestiging op deze gronden van industrie en woningen.

Het plan werd in de periode 1914-1931 uitgevoerd (vergelijk de figuren 4 en 5 in de bijlagen. De buitendijkse gronden bij de platen en de platen zelf werden met zand opgespoten tot bouwterreinen. De Kerkplaat en een gedeelte van de Huibert de Baat'splaat werden direct aan de oever verbonden door de demping van de tussenliggende wateren. De Molenplaat en de Huibert de Baat's plaat werden daarnaast via bruggen (waaronder de Oosterbrug) met de oever verbonden. De voornaamste fabriek die op de Huibert de Baat's plaat werd gevestigd was de scheepswerf en machinefabriek De Klop (1916). Deze zorgde ook voor huisvesting van zijn arbeiders: de fabriek liet 40 arbeiderswoningen bouwen. Woningbouw vond plaats op de voormalige Kerkplaat. De Huibert de Baat'splaat werd door de brede Merwestraat opgedeeld in een westelijk gedeelte waar voornamelijk industrie werd gevestigd (het fabrieksterrein Kerkerak) en het oosten waar de arbeiders kwamen te wonen.

De Sliedrechtse beroepsbevolking was eenzijdig samengesteld: in 1947 werkte slechts 4,5% van de Sliedrechtse beroepsbevolking in de landbouw terwijl circa 60% van de bevolking zijn (of haar) brood verdiende in het baggerbedrijf, in de metaalnijverheid (onder andere op de werven) en de bouw (inclusief grond- en waterbouw). Toen in de jaren 30 de orders wegvielen, ontstond een dramatische werkloosheid (circa 50%).

5.2.3. Woningbouw

De uitbreidingen van de woningvoorraad zijn duidelijk te volgen met behulp van het kaartenmateriaal in de bijlagen. In het hierna volgende zullen alleen de historisch-geografische aspecten van de uitbreidingen aan bod komen. Voor een beschrijving van de woningbouw in meer kwalitatieve zin, verwijs ik graag naar de bebouwingskarakteristiek elders in dit rapport.

De woningbouw beperkte zich eeuwenlang tot de percelen langs en tegen de dijk. De boerderijen staan vooral onder aan de dijk, terwijl in de dijkhuizen voornamelijk arbeiders en de middenstand wonen. De bevolkingstoename werd tot circa 1880 opgevangen door een dichtere dijkbebouwing. Karakteristiek voor dorpen als Sliedrecht waren de dijkstoepen, die ontstonden na verhoging van het rijweggedeelte van de dijk. Van hieruit vormden zich straatjes loodrecht op de dijk (zoals de Veerstoep, de Zoutstoop en de Poelenstoep in het oosten van de gemeente). Hieraan stonden (en staan) arbeiderswoningen, die dus haaks op de dijkbebouwing staan. Door de aanleg van de spoorwegen werd dit eenvoudige lineaire patroon verbroken. Langs de Stationsstraat verrees dubbele lintbebouwing, aanvankelijk met een open karakter, maar in de jaren '20 en '30 steeds meer aaneengesloten. Ten oosten van de Stationsstraat werd een begraafplaats aangelegd (1886) en werd reeds in de eerste helft van de jaren '30 de aanzet gegeven voor de planmatige uitbreidingen die na de oorlog zouden resulteren in de talloze nieuwbouwwijken op het terrein tussen de A 15 en de dijk. In de eerste helft van de jaren '30 werd de Schilderswijk gebouwd: de Jan Steenstraat, de Vermeerstraat, de Rembrandtlaan en de Rubensstraat. Ook bij (station) Baanhoek werd een aantal huizen verder af van de dijk gebouwd. Ondertussen was tegelijk met de industrialisatie, ook met de bebouwing op het voorland langs de rivier een begin gemaakt. In de 19e eeuw en de eerste decennia van de 20e eeuw geschiedde dit op spontane wijze. Zoals aan de binnenzijde van de dijk zich de stoepen vormde, ontstonden aan de buitenzijde eveneens doodlopende steegjes met arbeiderswoningen, zoals de Landgraafstraat en de Rijshoutstraat. Een belangrijke impuls vormde de planmatige uitleg "Sliedrechtse Uitbreiding", waarbij op het oostelijk gedeelte van de Huibert de Baat'splaat en op de Kerkplaat woningen verrezen, waaronder de fabriekswoningen van de metaalfabriek De Klop (in de Klopstraat, Zuiderstraat, Julianastraat, Emmastraat en Havenstraat). Maar ook op de dijk nam de bebouwing aanzienlijk toe; er ontstond een dubbele, vrijwel gesloten lintbebouwing van meest middenstands- en arbeiderswoningen. Aan de rivierzijde van de dijk werden ook enkele fabrikantenwoningen gebouwd (in één daarvan is tegenwoordig het Baggermuseum gevestigd). Volgens tabel 2, die de ouderdom van de woningvoorraad in 1949 aangeeft, zijn de meeste huizen gebouwd in de perioden 1925-1950 en 1850-1875.

Tabel 2. De ouderdom van de woningvoorraad in de gemeente Sliedrecht in 1949.

Gebouwd in de periode	Aantal in % van het totaal
1925-1950	32%
1900-1925	14%
1875-1900	18%
1850-1875	27%
-1850	95%

In beide perioden was een aanzienlijke bevolkingsgroei waarneembaar (respectievelijk 2.500 en 3.000 inwoners) zodat dit geenszins verbazing wekt. De periode 1850-1875 kan als de "Gründerzeit" van het Sliedrechtse baggerbedrijf gezien worden, waardoor arbeiders van buiten de gemeente zich ter plekke vestigden. Na 1875, maar vooral na 1890 nam de groei van de woningbehoefte af en trokken veel arbeiders weg, onder andere naar Rotterdam. Na 1924 toen de scheepsbouw in een diepe crisis terecht kwam, daalde de bevolking van Sliedrecht zelfs in absolute aantallen. De woningbouw werd in de eerste plaats door particulieren verzorgd. De bevolking was, in vergelijking met de omliggende plaatsen, relatief vaak eigenaar van de woning. Daarnaast waren er sinds de Eerste Wereldoorlog drie woningbouwverenigingen actief, die in 1947 ruim 300 woningen (9% van het totaal) in bezit hadden op Sliedrecht Uitbreiding. Op de voormalige Kerkplaat verrezen in 1917 een woningbouwcomplex van de Vereeniging tot verbetering der Volkshuisvesting "Sliedrecht". De arbeiderswoningen staan aan de Emmastraat, Julianastraat de Havenstraat, Middenstraat, Pr. Hendrikstraat, Noorderstraat, Wilhelminastraat en Zuiderstraat. Ook in de andere straten op de Kerkplaat werden arbeiderswoningen gebouwd, naast de woningen van De Klop en van "Sliedrecht". Op het oostelijk gedeelte rond het Dr. Langeveldplein verrezen grote huizen. Ook het nieuwe stadhuis werd op het plein gebouwd. Op de Huibert de Baat's plaat werden naast de arbeiderswoningen van Bouwvereniging "Beter Wonen" (1930-31) in de Adm. de Ruyterstraat, Trompstraat, Hugo de Grootstraat en de Piet Heinstraat, ook duurdere huizen gebouwd, onder andere aan de Merwestraat (aangelegd als een fraaie boulevard), de P. Rijdijkstraat en de Adriaan Volkersingel (met uitzicht op de Merwede). Zoals reeds vermeld, werd na de oorlog het terrein tussen de rijksweg A 15 en de dijk vrijwel geheel ingericht met planmatig aangelegde woonwijken. In het westen van de gemeente werd in de jaren '70 de psychiatrische inrichting De Merwebolder gerealiseerd.

5.2.4. Voorzieningen

Sliedrecht kreeg in 1853 een gemeentehuis in de Kerkbuurt (aan de dijk). Tot dan had de gemeenteraad in de residentie van de voormalige ambachtsheer, het huis "Bleyenburgh", eveneens in de Kerkbuurt, vergaderd. Het nieuwe gebouw bleek al spoedig te klein. Na vele plannen, die voortdurend op de financiën afketsten, werd in 1921 de eerste

steen gelegd voor een nieuw stadhuis aan het Dr. Langeveldplein op de Uitbreiding. In 1923 vergaderde het gemeentebestuur er voor de eerste maal. Het oude gemeentehuis is (sterk gewijzigd) tegenwoordig in gebruik als gemeentemuseum.

De Middeleeuwse kerk van Sliedrecht was in 1762 afgebrand, waarbij alleen de toren gered kon worden. Deze toren werd in 1825 gewijzigd. In de loop van de 19e eeuw is de kerk, staande op de hoek van de Kerkbuurt en de Stationsweg, nog enkele malen verbouwd. In 1852 werd een nieuwe pastorie gebouwd. De oude pastorie werd verbouwd tot hervormd rusthuis. Ten noordoosten van de kerk werd in 1820 een begraafplaats ingewijd. Deze werd nog in dezelfde eeuw buiten gebruik gesteld en vervangen door de begraafplaats aan de Stationsstraat (1886), die nog steeds als zodanig in gebruik is. Na de Doleantie werd in 1891 door de Christelijk Gereformeerde gemeente een godshuis aan de Middeldiepstraat gebouwd. De kerk werd 40 jaar later fors uitgebreid. De Joodse gemeenschap had sinds 1845 een synagoge. Circa 1920 werd het gebouw, dat aan de dijk in het oosten van de gemeente staat, gesloten voor de eredienst.

In de periode 1800-1945 is er een aantal scholen gebouwd in de gemeente. De oudste, van 1807, is in 1952 afgebroken. Daarna volgden nieuwe lagere scholen in 1836, 1846, 1868 (de eerste school buiten de dijk), 1889 (de Gereformeerde school) en 1931.

In Sliedrecht werd in 1903 een ziekenhuis geopend. In 1931 werd dit vervangen door het Groene Kruisgebouw nabij de Kerkstraat, maar ook dit bleek te klein. In 1954 werd een nieuw groter ziekenhuis geopend, direct ten noorden van de Wilhelminastraat. Dit is, zij het in gemoderniseerde vorm, nog steeds op deze plaats gevestigd.

5.3. Baanhoek

Het buurtschap Baanhoek ontleent zijn belang in de eerste plaats aan de spoorbrug over de Merwede. Voor 1850 is Baanhoek als zodanig niet bekend. Wel is vermeldenswaardig, dat bij het tegenwoordige Baanhoek de ambachtsheerlijkheid Niemandsvriend heeft gelegen, waar tot circa 1415 de grafelijke tol voor de Merwede werd geheven. Nadat de tol was verplaatst naar Woudrichem, werd het voormalig Tolhuis in "Den Engelenburg" herdoopt, kortweg "De Engel". De naam Baanhoek ontleent het vermoedelijk aan de spoorlijn, die hier een scherpe bocht maakt om loodrecht de Merwede te passeren. Na 1800 bleven, in tegenstelling tot het dorp Sliedrecht zelf, belangrijke ruimtelijke uitbreidingen uit. De voornaamste woningbouwactiviteiten beperkten zich tot (de onmiddellijke omgeving) van de dijk. Einde 19e/begin 20e eeuw werd het buitendijks gebied opgehoogd en bekaad en werden er werven op aangelegd. Alleen langs de parallelweg langs de rond 1885 aangelegde spoorlijn verrezen enkele boerderijen, de meesten tijdens het Interbellum. Anders dan Sliedrecht heeft het buurtschap zijn oude karakter als dijknederzetting behouden. Door de oprukkende bebouwing vanuit de grote buurman (Sliedrecht) dreigt het gehucht echter in de knel te raken.

5.4. Verspreide bebouwing

Langs de Tiendweg werd in de eerste helft van de 20e eeuw een enkele boerderij gebouwd. Verder lagen er langs de spoorlijn in de polder enkele vrijstaande woningen. Na de Tweede Wereldoorlog werd de bebouwing in het terrein ten noorden van de spoorweg uitgebreid met een aantal grote agrarische bedrijven. Het terrein ten zuiden van de spoorlijn heeft zijn landbouwfunctie verloren voor industriële, recreatieve en woonbestemmingen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden,* (13 delen + suppl. Gorinchem, 1839-1851).

- Beekman, A.A., *De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven.* ('s-Gravenhage, 1948).

- *Een beeld van het zuid-hollandse landschap. Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland.* (6 delen. z.p., 1981-1988).

- *Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart.* ('s-Gravenhage, 1967).

- *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.* ('s-Gravenhage, 1950-heden).

- *De bodem van Nederland. Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering.* (Wageningen, 1965).

- Buisman, J. (red.), *Zuid-Holland vanuit de lucht.* (Baarn, 1978).

- Dijksterhuis, R., *Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940.* (proefschrift, TH Delft, 1948).

- Don, P. (red.), *Kunstreisboek Zuid-Holland 8e dr.*, (Weesp, 1985).

- *Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938. Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening.* (Den Haag, 1938).

- Fruin, R. (red.), *Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV.* (Leiden, 1866).

- Fruin, R. (red.), *Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII.* (Leiden, 1976).

- *Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken* [z.j. z.p.].

- *Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland . Enige opstellen over de geschiedenis.* ('s-Gravenhage, 1976).

- Kley, J. van der (red.). *Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen.* (Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel, 1967).

- Kroon, A.W., *Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie.* (Amsterdam, 1862).

- *Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd* (1968, z.p.).

- *De molens van Zuid-Holland.* (Den Haag, 1980).

- Mulder, G.J.A. (red.), *Handboek der geografie van Nederland.* (6 delen, Zwolle, 1949-1959).

- *De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938. Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland.* (2 delen, Arnhem, 1948).

- Postma, C. (red.), *Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland.* (5 delen, 's-Gravenhage, 1963).

- *Provinciaal verslag. Versalagen gedaan door de gedeputeerde staten aan de staten der provincie Zuid-Holland over de jaren 1850-1940.*

- *Register van beschermde monumenten.* (Zeist, 1989).

- *Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947* (Leeuwarden, 1950).

- Steegh, A., *Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr.*, (Zutphen, 1985).

- Teixeira de Mattos, L.F., *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland.* (16 delen, 's-Gravenhage, 1906-1961).

- *Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941]. Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.*

- Vermooten, M. en Smit, T., *Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland.* (Hapert, 1989).

- *Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland.* ('s-Gravenhage, 1915).

- Wallenburg, C. van, *De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000.* (Wageningen, 1966).

- Witkamp, P.H., *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland.* (Tiel, 1877)

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A., *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf.* (Arnhem/Nijmegen, 1895).

Regionaal/lokaal:

- Bos, W. *Negen eeuwen Geschiedenis van de Sliedrechtse baggeraars,* (Sliedrecht, 1954).

- Bos Jzn., W. *Sliedrecht, dorp van wereldvermaardheid,* (Zaltbommel, 1969).

- Dool, H. van den. *Sliedrecht in heden en verleden*, (Sliedrecht, z.j.).

- Kerkwijk, P.A. *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden. Een stukje historisch- en groen Holland tussen Lek en Merwede,* (Ameide, z.j.).

- Feis, B.R. en P. Nijhof (1983). *Bedrijfsmonumenten in het groene hart van Holland. Een verkenning van bedrijf en techniek in Midden-Holland en West-Utrecht, Zwolle.*

- Markus, W.C. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 38* West Gorinchem, (Wageningen, 1984).

- *Nieuwe verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam. Tweede reeks: Vierde Deel, Eerste Stuk,* (Rotterdam, 1893).

- Sliedrecht. *Rapport in opdracht van het gemeentebestuur uitgebracht door het Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland en het Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland* [z.j.z.p].

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- *Topografische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000.* Bladnr. 38 Gorinchem (verkenning 1847-1848, druk 1858).

- *Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland.* Door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, (Groningen, 1869).

- *Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000.*
  Bladnr. 526 Molenaarsgraaf (1888/1889).
  Bladnr. 546 Dordrecht (1874, 1889, 1908).
  Bladnr. 547 Sliedrecht (1874, 1889, 1908).

- *Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000.*
  Bladnr. 38C Alblasserdam (uitgave 1936).
  Bladnr. 38C Alblasserdam (uitgave 1969).
  Bladnr. 38C Alblasserdam (uitgave 1989).
  Bladnr. 38D Molenaarsgraaf (uitgave 1936).
  Bladnr. 38D Sliedrecht (uitgave 1969).
  Bladnr. 38D Sliedrecht (uitgave 1989).

- *Truppenkarte. Topografische Karte der Niederlande 1:50.000.*
  Bladnr. 38W Gorinchem (uitgave 1943).

- *Grote Topografische Atlas van Nederland 1:50.000.*
  Bladnr. 38W Gorinchem (uitgave 1982).

Figuur 1d.

Gemeente Sliedrecht

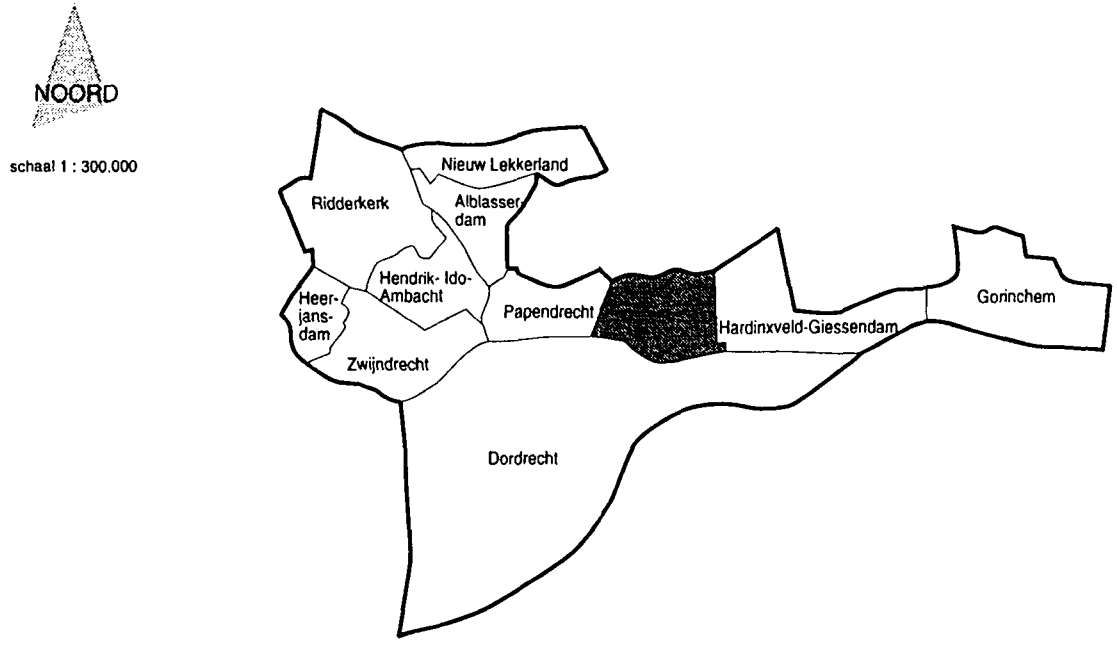

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1096

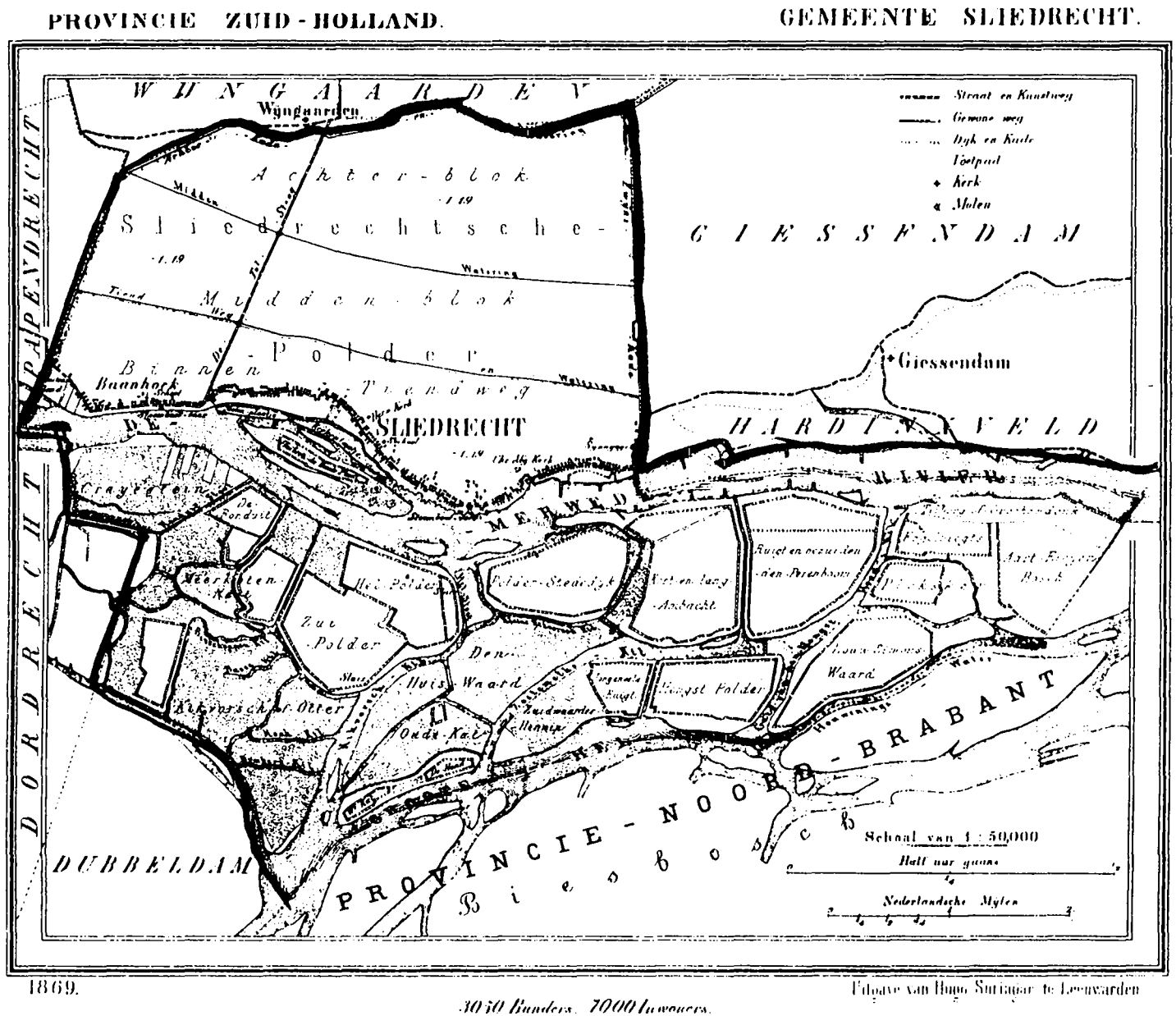

Figuur 2. Sliedrecht anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

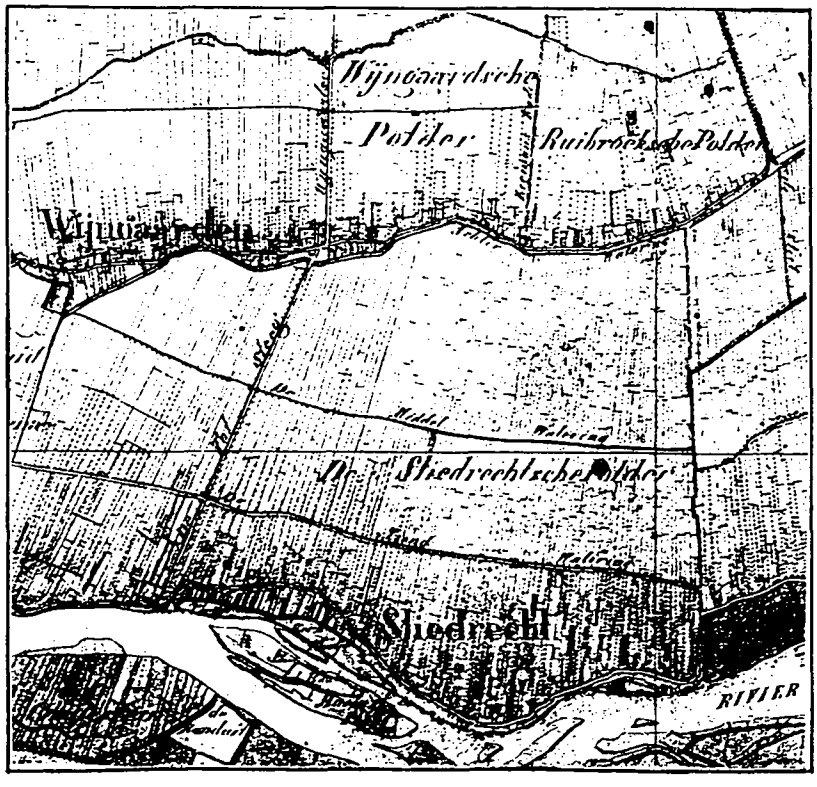

Figuur 3. Sliedrecht circa 1850. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 38 (1858).

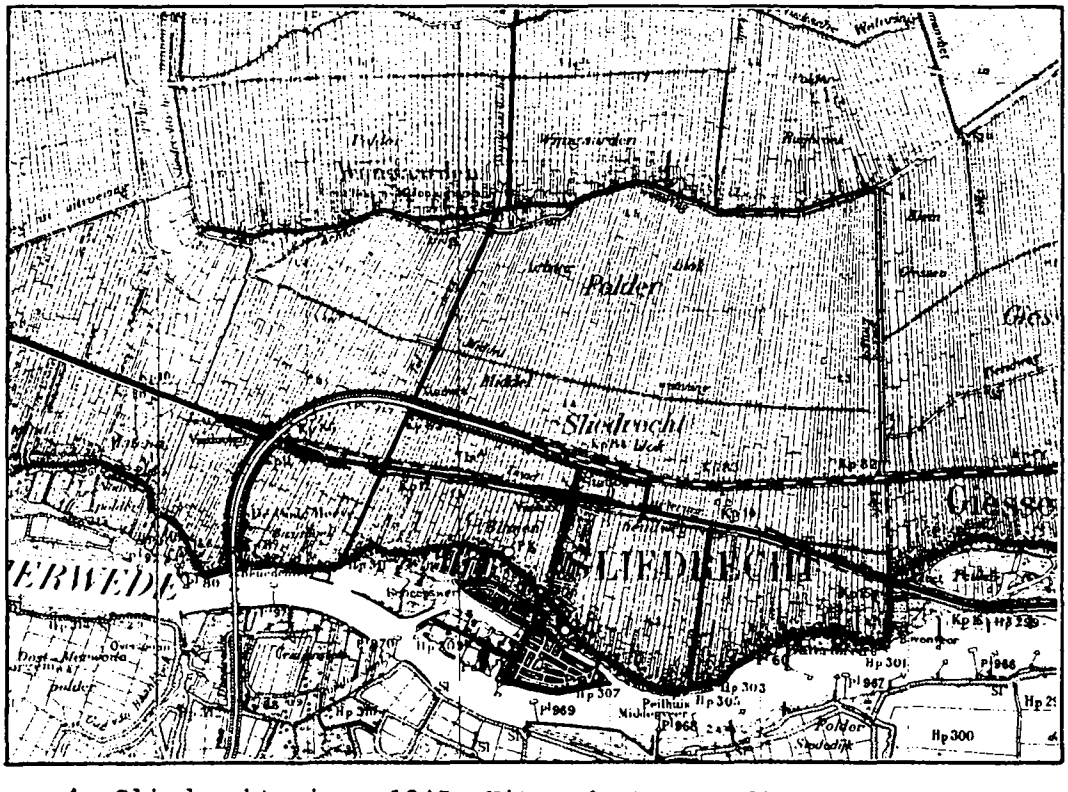

Figuur 4. Sliedrecht circa 1945. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 38 West (1949).

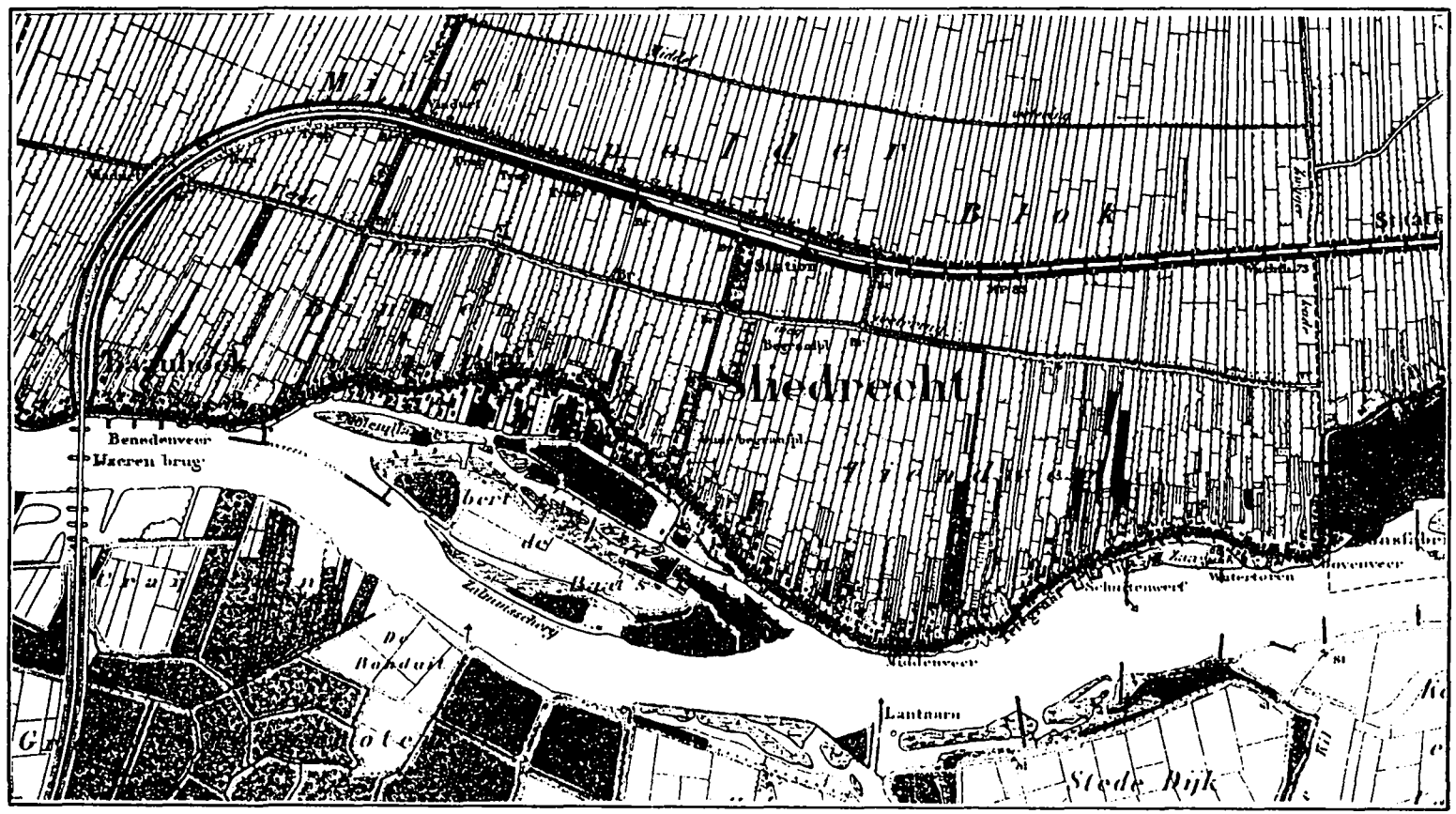

Figuur 5. Sliedrechtt circa 1900. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 547 (1914).

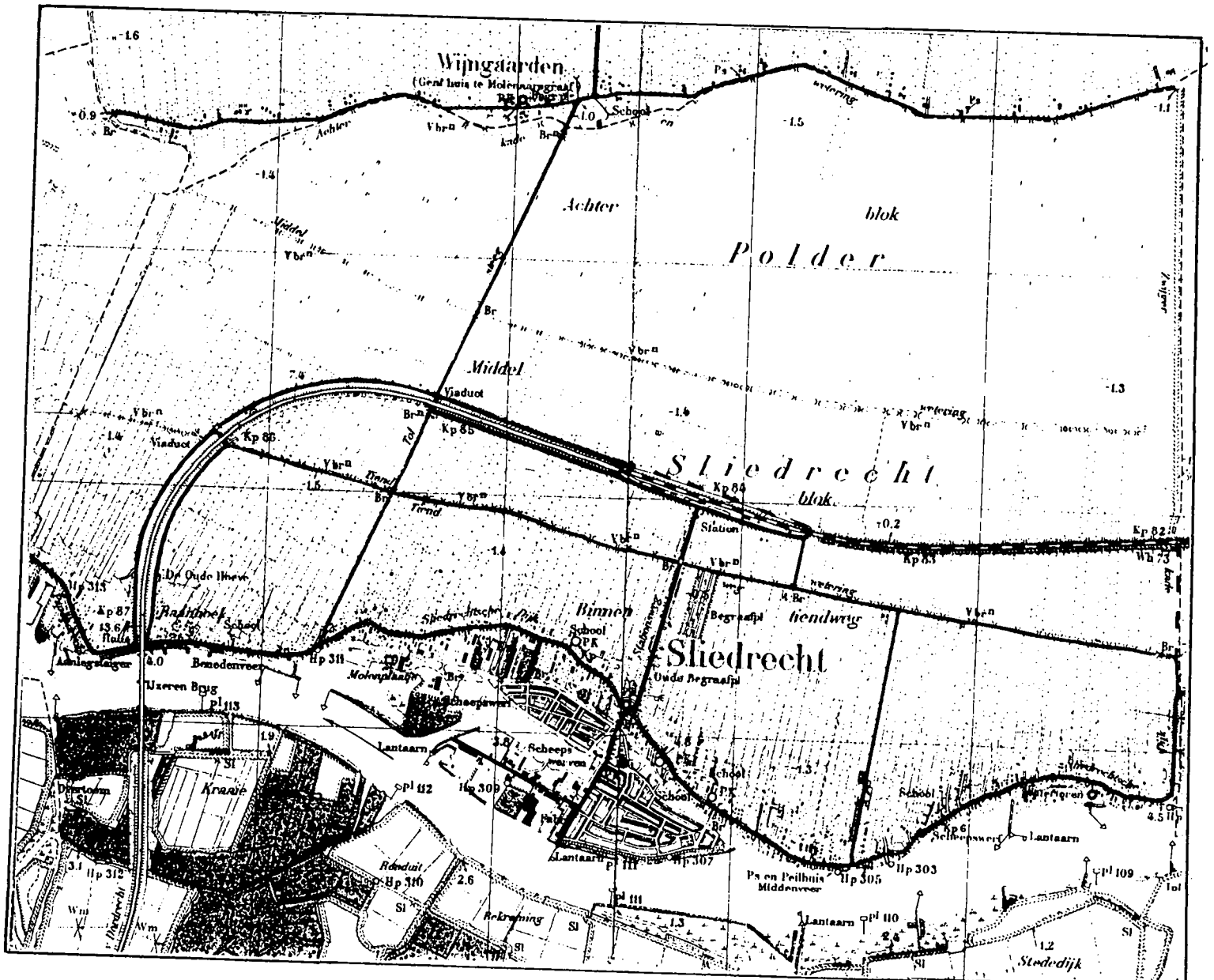

Figuur 6. Sliedrecht circa 1935. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr.38D (1936).

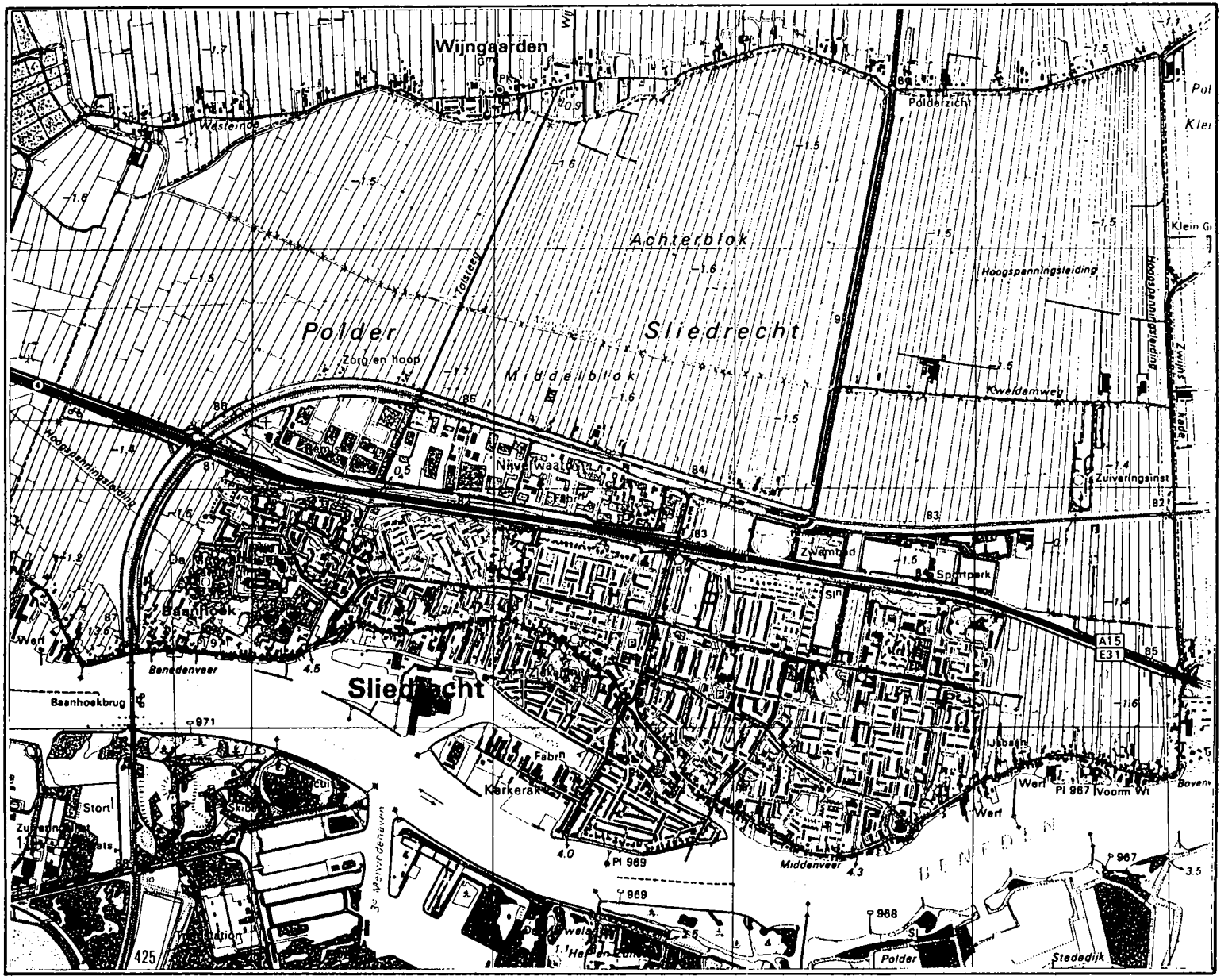

Figuur 7. Sliedrecht circa 1990. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38D (1989).

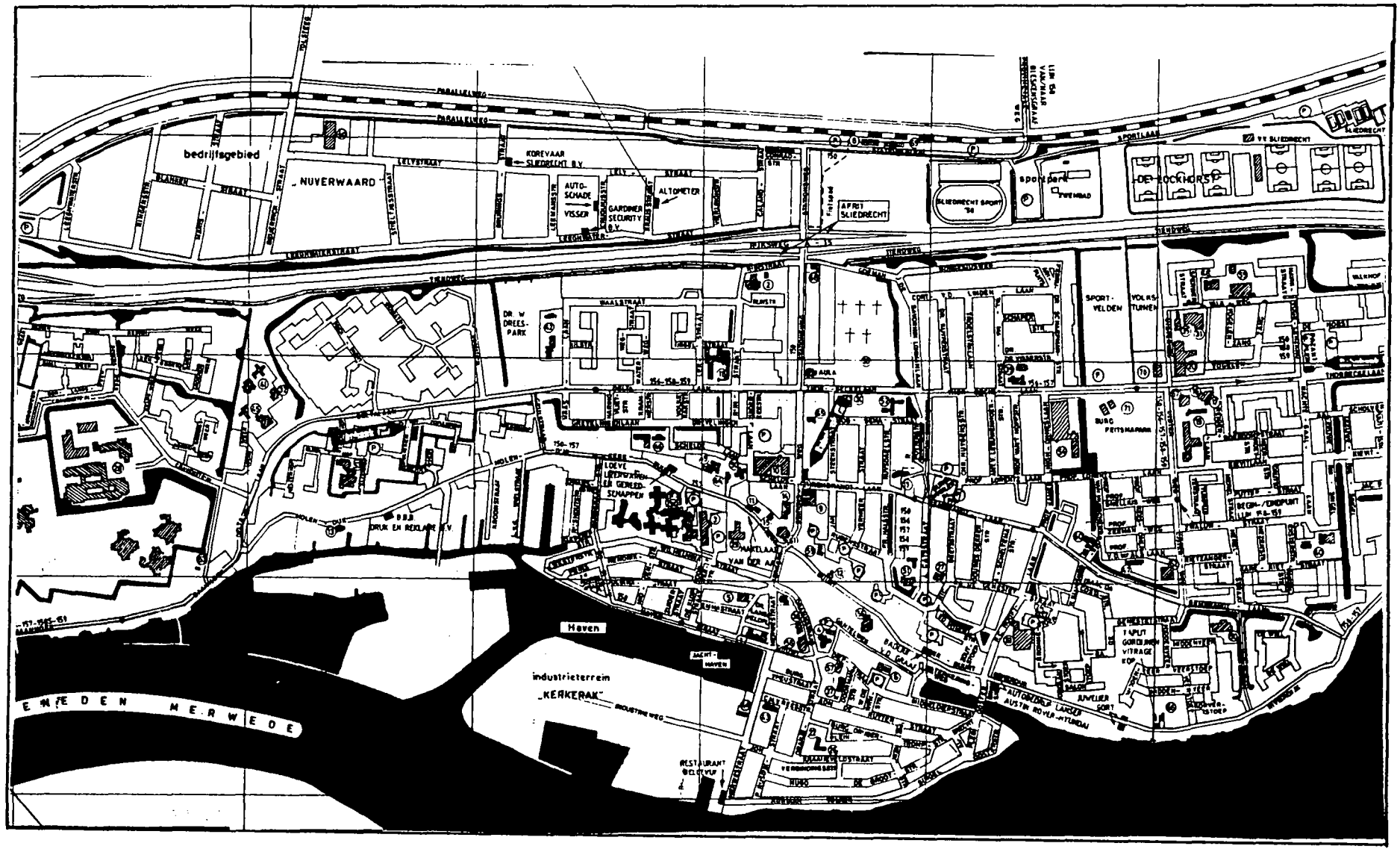

Figuur 8. Straatnamenkaart van Sliedrecht.

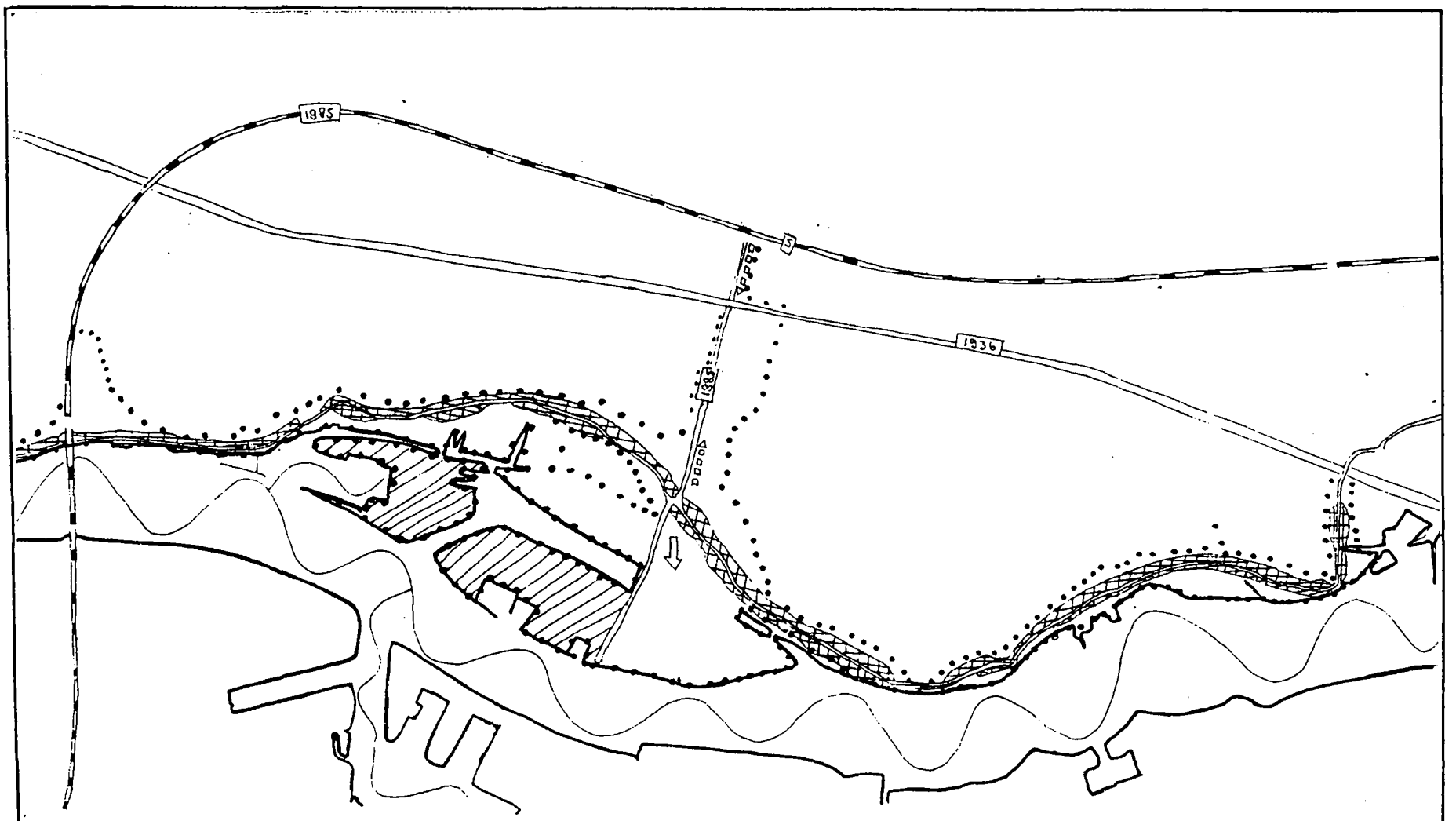

Figuur 9. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Sliedrecht in de periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

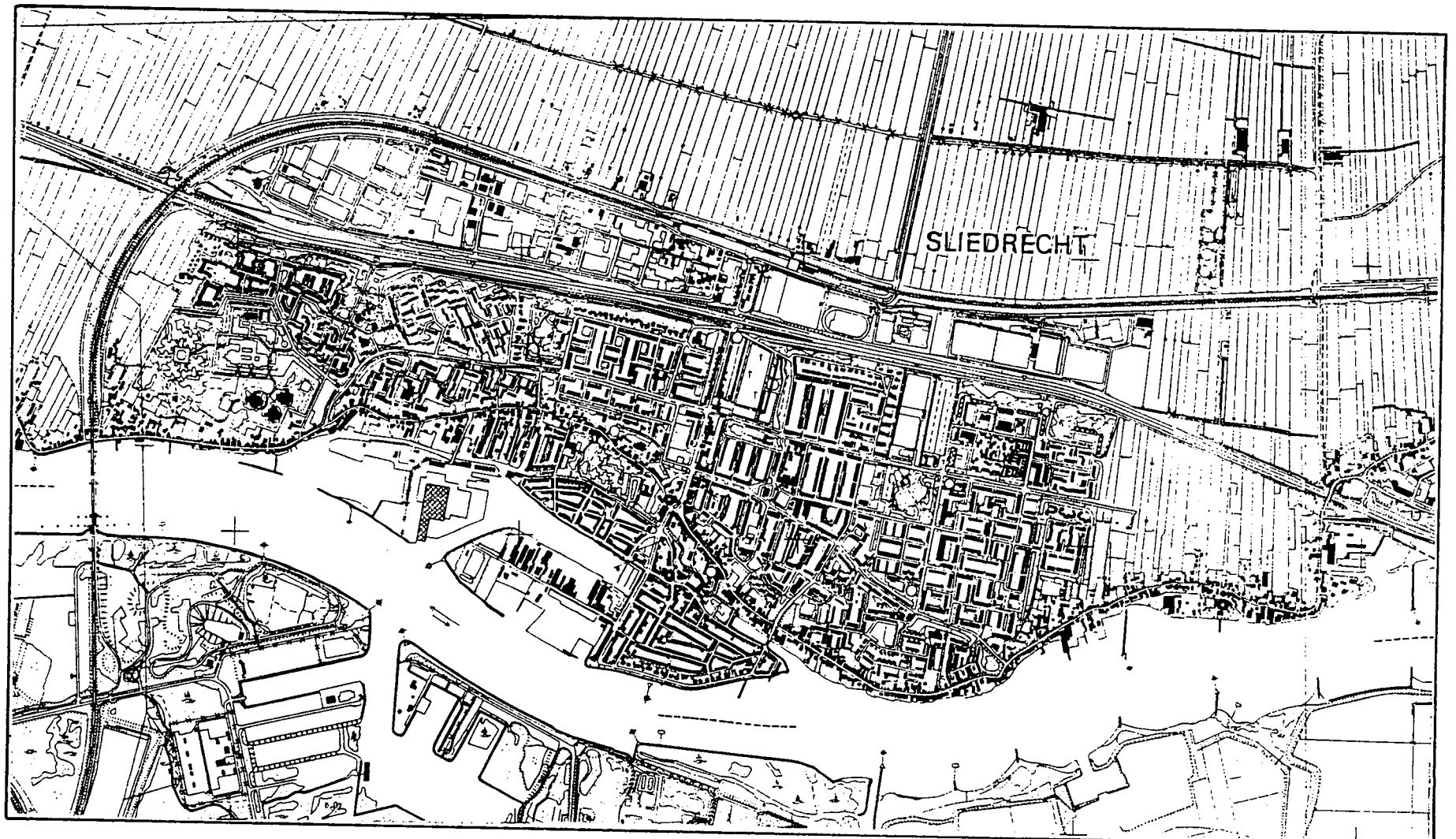

Figuur 10. Sliedrecht anno 1989 (ter vergelijking).

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE SLIEDRECHT

Dorpsbebouwing

Sliedrecht is een dijkdorp langs de Beneden Merwede, dat tijdens de MIP-periode al is uitgebreid op aangeplempte gronden in de rivier de Beneden Merwede en met lintbebouwing langs de Stationsstraat. Langs de dijk bevindt zich tweezijdige bebouwing van kleine eenvoudige dijkhuisjes en meer richting kerk en gemeentehuis ook rijker gedecoreerde dijkhuizen. Aan de landzijde bevinden zich dijkstoepen met daarlangs eenvoudige eenlaagse woningen, zoals Jordaanstoep en Rivierdijk 299-303. De eenvoudige dijkhuisjes zijn meest eenlaags onder zadeldaken met de nokrichting parallel aan de dijk, soms voorzien van een eenvoudige kroonlijst. Een enkele keer staan de huisjes ook met top- of tuitgevel richting dijk. Voorbeelden van deze eenvoudige bebouwing zijn Rivierdijk 589, 470 en 326/28. De rijkere dijkhuizen zijn ook vaak eenlaags, voorzien van kroonlijsten, gegoten vensteromlijstingen, deuromlijstingen, soms geleding van de gevel door middel van pilasters. Meestal zijn de voorgevels symmetrisch ingedeeld met de ingang in het midden. Voor het huis bevindt zich vaak nog een stoep met hekwerk. Voorbeelden van de rijkere bebouwing zijn Rivierdijk 617, 759, 655, 470 en het straatgedeelte met meerdere van dergelijke panden Rivierdijk 208-212/181. Apart te vermelden is nog de villa Rivierdijk 104, nu baggermuseum, vanwege zijn grootte en statig voorkomen.

Dwars op de dijk loopt de Stationsweg naar het in 1881 gebouwde station. De bebouwing langs deze weg bestaat uit eenvoudige eenlaagse vrijstaande of in kleine blokjes gebouwde woningen.

In de jaren twintig en dertig heeft op een aangeplempt eiland in de Beneden Merwede bebouwing plaatsgevonden van onder andere grote vrijstaande villa's. Vooral in de buurt van het gemeentehuis en langs het water zijn deze te vinden. Enkele fraaie te vermelden exemplaren zijn Dr. Langeveldplein 2, P. Rijsdijkstraat 2 en Piet Heinstraat 33.

Planmatige bebouwing

Op een aangeplempt deel tussen de dijk (kerkbuurt) en de haven is in de jaren 1915-1925 een tuinwijkachtige wijk ontstaan, met eenlaagse woningbouw in blokken. De blokken hebben zadeldaken met de nokrichting parallel aan de straten, met hier en daar steekkappen met tuit- of topgevels. De woningen zijn over het algemeen opgetrokken uit rode baksteen; het complex aan Julianastraat/Dr. Klopstraat/Zuiderstraat/Emmastraat/en Havenstraat heeft gepleisterde geveldelen en in de toppen siermetselwerk. Behalve de blokken onder zadeldaken zijn er ook woningblokken onder mansardedaken. Ook deze hebben steekkappen richting straat, die soms mansardegevels hebben en soms worden afgesloten door middel van een goot op klossen. Deze bebouwing is te vinden aan de Middenstraat/Julianastraat/A.W. de Landgraafstraat/v.d. Houte Willemsplein/Prins Hendrikstraat en Havenstraat. De overige planmatige bebouwing in Sliedrecht is naoorlogs. Van vlak na de Tweede Wereldoorlog dateert de wijk achter de rivierdijk, met straatnamen van schilders. Hier staan rijen woningen met voortuinen, onderdaken met de nokrichting parallel aan de straat. Ten slotte bevindt zich tegen de huidige autosnelweg aan, aan het Februariplantsoen, bebouwing van houten noodwoningen die hier geplaatst zijn na de watersnoodramp van 1953.

Bijzondere bebouwing

Als bijzondere bebouwing is langs de dijk in de eerste plaats te noemen de voormalige synagoge; een klein pand uit ijsselsteentjes, onder zadeldak met een stoep met hekwerk, dat nu als opslagruimte in gebruik is. Eveneens aan de dijk gelegen, maar dan buitendijks, is de watertoren met pompgebouwen uit 1886. Het is een ronde stenen toren, met spitsboogvensters en een spitsboogfronton boven de ingang.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw kreeg Sliedrecht een station; nu is het gebouw in gebruik als ondernemerscentrum. Het is een gebouw van een standaardtype, bestaande uit een hoger middengedeelte en twee vleugels, met aan de perronzijde een luifelkap.

In de jaren twintig werd het Dr. Langeveldplein aangelegd met centraal gelegen het gemeentehuis uit 1921; een nog redelijk gaaf, groot gebouw met twee vleugels waardoor een voorplein wordt ingesloten. De gevels zijn symmetrisch ingedeeld met in het midden de ingang met een trap en op het dak een klokketoren. Aan de langs het Dr. Langeveldplein gelegen Merwestraat verrees in de jaren twintig de Julianaschool, een voor die tijd karakteristiek eenlaags schoolgebouw onder overstekende kap, met een verticaal accent in de vorm van een schoorsteen.

Industrie

Sliedrecht is de plaats van de baggerindustrie; langs de Beneden Merwede is dan ook veel bedrijvigheid te vinden. Er is bovendien een haven met een aangeplempt eiland waarop een industrieterrein is gevestigd. Uit de MIP-periode bevinden zich echter nauwelijks nog industriegebouwen in Sliedrecht. Wel zijn er vanuit de Beneden Merwede richting Molendijk kleine inhammen (haventjes) waarlangs kleinschalige bedrijvigheid plaatsvindt. Achter Molendijk 20 bevindt zich hier een houten loods. Te vermelden valt ook nog het bedrijfs-gebouw van de firma Verhoef aan de A.W. de Landgraafstraat, een gebouw met kubistische invloeden.

Boerderijen

Sliedrecht bevat tegenwoordig weinig buitengebied meer waar zich nog boerderijen bevinden. Een tweetal fraaie, bijna identieke boerderijen uit het begin van de twintigste eeuw, is echter het vermelden waard. Het zijn de boerderijen Parallelweg 8 en Baanhoek 411. Ze zijn opgebouwd uit rode baksteen met ter decoratie oranje, gele en blauwe strengpersstein in speklagen en bogen. Ze hebben een wolfdak met steekkappen boven topgeveltjes, waarvan de dekking (kruispannen) een motief bevat.

C. STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

SLIEDRECHT,
Stedebouwkundige typologie

Sliedrecht

Stedebouwkundige typologie

1. Stedelijk ingericht gebied

1.1 Algemeen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
- stenen straten, geen voortuinen
- voornamelijk aaneengesloten bebouwing
- bebouwing deels complexgewijs, complexgrootte variabel

1.2 Stedelijk villagebied

- functie: wonen
- ligging in stedelijke context
- planmatige ontwikkeling
- stratennet royaal van opzet met soms bijzondere patroon- of vormkenmerken
- stenen straten met veelal ondiepe voortuinen
- bebouwing aaneengesloten of vrijstaand op geringe onderlinge afstand
- twee of meer bouwlagen hoog

2. Niet-stedelijk ingericht gebied

2.1 Algemeen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
- regelmatige voortuinen
- weinig aaneengesloten bebouwing
- bebouwing voornamelijk niet complexmatig

2.2 Tuinwijkachtige ontwikkeling

- functie: wonen
- planmatige ontwikkeling
- stratennet soms met bijzondere patroon- en vormkenmerken
- groene straten, voortuinen
- voornamelijk half open blokken, strokenbouw
- bebouwing complexmatig

2.3 Villagebied

- functie: wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- stratennet vaak met bijzondere vormkenmerken
- groene straten, tuinen rondom
- voornamelijk losse bebouwing
- bebouwing voornamelijk niet complexmatig

3. *Gebied zonder woonfunctie*

3.1 Industriegebied

- functie: industrie / bedrijvigheid / handel / verkeer
- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

3.2 Groen gebied

- functie: openluchtrecreatie (park, sportterrein, begraafplaats, enz.)
- voornamelijk onbebouwd terrein
- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

4. Ander gebied

- functie: **a.** recreatief, **b.** begraafplaats, **c.** duinontginningen, **d.** militair, **e.** religieus

Na 1945 gereconstrueerd gebied

Gebieden met bijzondere waarden

1 Sliedrecht uitbreiding

1 Sliedrecht uitbreiding

SLIEDRECHT,
Gebieden met bijzondere waarden

D. GEBIEDEN MET BIJZONDER WAARDE

criteria voor aanduiding van gebieden met bijzondere waarden.

1. Sliedrecht Uitbreiding

Criteria	Gebieden 1
I. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:	
1. kwaliteit van het ruimtelijke concept;	+
2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	+
3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorisch kwaliteiten;	+
4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkeling (bv. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark).	+
II Bijzondere historische betekenis, zoals:	
1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	
3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	
III Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
1. betekenis als onderdeel van een groter geheel;	+
2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.	+
IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	+
V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten).	

1. Sliedrecht Uitbreiding

In 1917 besloot de gemeente Sliedrecht tot de aanleg van een wijk op de voormalige platen (de Kerkplaat en de Huibert de Baat'splaat) in de Merwede, in te richten volgens een vastomlijnd uitbreidingsplan. De platen zijn nog enigszins te herkennen aan de vorm van de wijk, die uit twee langwerpige delen bestaat, van elkaar gescheiden door de Middeldiepstraat en de Haven. Deze wijk, Sliedrecht Uitbreiding genaamd, bestaat uit een aantal industrieterreinen, arbeiderswijken, een villagebied en een plein met een aantal openbare voorzieningen. Bijzonder is de relatie van het gebied met de Merwede en de tussen de platen aangelegde havens. De industrie bestaat uit onder meer baggerbedrijven, scheepswerven en andere constructiebedrijven, waarvan de ligging aan het water van–zelfsprekend is. De arbeiders van deze bedrijven kunnen hun woning vinden in de arbeiderswijken ten noorden van de Haven en ten oosten ervan, terwijl de verschillende ondernemers of directieleden een plaats vonden in de villastrook langs de Merwede.

Het aangewezen gebied bestaat uit de vroegste arbeiderswijken in het gebied, de strook villa's aan de Merwede en de bebouwing langs de centrale as van het gebied, de Merwestraat. Deze brede boulevard ligt haaks op de dijk en maakt met de bomenrij in de middenberm een statige indruk. Op de noordelijke plaat verbreed zij zich tot het driehoekige Dr. Langeveldplein. Hieraan liggen, naast een aantal villa's en burgerwoningen enkele voorzieningen zoals het Gemeentehuis (1921), een bioscoop (circa 1920) en de Prinses Julianaschool (1931). Zuidwaarts zet de weg zich voort met aan de oostzijde middenklassewoningen en aan de westzijde achtereenvolgens de jachthaven en industrieterreinen. De weg eindigt bij de Merwede, waarlangs in oostelijke richting een rij vrijstaande villa's staan, in de jaren 1930 en na de Tweede Wereldoorlog gebouwd voor de vele baggeraars en industriëlen, die in Sliedrecht hun thuisbasis hadden. De villa's hebben een vrij uitzicht op de Merwede en het voorbijkomende scheepvaarverkeer. Ten westen van het Dr. Langeveldplein ten noorden van de Haven liggen een aantal arbeiderswoningbouwcomplexen uit de jaren 1910 en '20. Het oudste complex is gebouwd door de in 1916 in Sliedrecht gevestigde scheepswerf en machinefabriek De Klop. Zij liet 40 woningen bouwen aan de De Klopstraat, Zuiderstraat, Julianastraat, Emmastraat en de Havenstraat. De woningen vallen op door witgepleisterde bovenste geveldelen. Naast dit markante complex liet de "Vereeniging tot verbetering der Volkshuisvesting Sliedrecht" in 1917 een complex bouwen aan de Emmastraat, Julianastraat, Wilhelminastraat, Prins Hendrikstraat, Havenstraat, Middenstraat, Noorderstraat en Zuiderstraat. De blokken hebben een steeds verspringende gevellijn. Karakteristiek zijn de rondboog onderdoorgangen naar de achtertuinen. Een derde complex ligt ten westen van het complex van De Klop en dateert uit circa 1920.
De centrale as in de wijk is de Prinses Julianastraat, die van west naar oost loopt tussen de Havenstraat en het Dr. Langeveldplein. De loop van de overige straten is aangepast aan de vorm van de plaat en vertoont een patroon dat aan een spinneweb herinnert met bochtige lenteassen (Wilhelminastraat en Prins Hendrikstraat) en in een denkbeeldig punt in de Haven samenkomende dwarsassen (A.W. de Landgraafstraat en de Middenstraat). De woningen liggen allen direct aan de straat. Achter de huizen zijn wel tuinen aanwezig. De meeste deuren en vensters zijn gemoderniseerd, maar vrijwel alle op uniforme wijze.

Het gebied is bijzonder door zijn gave structuur en door de functionele samenhang tussen de verschillende onderdelen, waarbij het havengebied en de Merwede de verbindende elementen vormen. Daarnaast zorgen beide open watervlakten voor een belangrijke ruimtelijke werking, waardoor de afzonderlijke elementen extra benadrukt worden.